

A lush garden scene with a light blue house, trees, and various green plants. The house is partially visible on the left, with a window and a dark gutter. The garden is filled with dense green foliage, including tall grasses, ferns, and a large, rounded bush in the foreground. Sunlight filters through the leaves, creating dappled shadows.

POM

programmet för odlad mångfald

Foto: Bildarkivet/Bohusläns museum

Varför ska vi bevara kulturväxterna?

Under mer än 10 000 år har människan odlat växter och utvecklat jord- och trädgårdsbruk. Olika arter har successivt anpassats till människans behov – de har domesticerats. När växterna blev så kallade kulturväxter, förlorade de egenskaper som gjorde dem anpassade till ett liv i naturen. I stället har växterna med människans hjälp utvecklat olika egenskaper. De har bidragit till att människan blivit bofast, kunnat livnära en allt större befolkning och utveckla konstnärliga, hantverksmässiga och tekniska färdigheter.

De flesta av de kulturväxter som i dag odlas i Sverige har sitt ursprung i andra länder och världsdelar. Sveriges klimatförhållanden ställer speciella krav på våra kulturväxter. Växterna måste vara tillräckligt härdiga för att klara av att överleva våra kalla vintrar och korta, och ofta svala, somrar. Arter och sorter som är anpassade till vårt klimat är i regel resultatet av en lång tids odling och urval. Den pågående förändringen av jordens klimat kommer att ställa nya krav på väderleksanpassningar och motståndskraft mot skadegörare. Därför är kulturväxternas genetiska mångfald ett viktigt arv att förvalta.

Vad är CBM?

Centrum för biologisk mångfald, CBM, bildades 1994 och är ett nationellt samarbetsorgan med Sveriges lantbruksuniversitet och Uppsala universitet som huvudmän. CBMs uppgift är dels att samordna och stimulera forskning om både den vilda och den odlade biologiska mångfalden, dels att arbeta med utbildning och information. Att bevara den biologiska mångfalden anses av många vara en av de viktigaste framtidsfrågorna.

Vad är POM?

För att långsiktigt bevara och hållbart nyttja våra kulturväxtresurser finns sedan några år tillbaka ett nationellt Program för odlad mångfald, förkortat POM. Genom programmet ska arbetet med kulturväxter samordnas och utvecklas bättre. Programmet togs fram av Jordbruksverket 1998 i samråd med myndigheter, organisationer, företag och ideella föreningar som är verksamma inom området. Centrum för biologisk mångfald, CBM, har sedan 2000 uppdraget att samordna programmets olika aktiviteter. Om du har frågor om programmet och den odlade mångfalden är du välkommen att kontakta POMs samordnare eller projektledare. Eller besök hemsidan www.pom.info för att finna den mest aktuella informationen.

POM ska verka som ett levande redskap för att på ett klokt och uthålligt sätt bevara och nyttja de växtrikedomar Sverige rymmer. Vi har alla – i våra roller som forskare, växtförädlare, odlare eller konsumenter – ett stort och gemensamt ansvar för att bevara dessa resurser och hålla det svenska odlade kulturarvet levande.

Vi inventerar fram till 2011

POMs landsomfattande inventering har nu rullat i sex års tid. Två år till har vi på oss. Uppdraget är att ta reda på, samla in och bevara unika och intressanta växter som kan vara av värde för Sverige i framtiden. Den stora mångfalden av trädgårdsväxter är fortsatt vårt främsta fokus, men vi letar också efter park- och landskapsväxter. Inte bara växterna utan även bakgrunden och kunskapen om växterna ska POM bevara för framtiden.

Kanske har just du en prydnadsväxt eller ett fruktträd i odling eller någon annan äldre växt som är sparad för sina speciella egenskaper? Ta då kontakt med CBM eller skriv till något av uppropen. Alla adresser hittar du på broschyrens baksida.

POMs arbetsfält

- Inventering och insamling av växter, beskrivning av dem samt olika former av bevarande
- Ökad användning av kulturväxterna genom odling och växtförädling
- Forskning om arternas släktskap och genetiska variation, om utveckling av nya grödor samt om hur vi bäst bevarar växterna för framtiden
- Utbildning och information
- Internationellt samarbete

LÖK- OCH KNÖLUPPROPET

PERENNUPPROPET

SPARRISUPPROPET

FRUKT- OCH BÄRUPPROPET

TRÄD- OCH BUSKUPPROPET

ROSUPPROPET

Blott Sverige svenska krusbär har ...

Många minns barndomens krusbär, vinbär, jordgubbar, smultron och hallon. Dessa unika och smakrika bärsorter letar vi nu efter för att bevara. Målsättningen är att våra efterkommande ska kunna njuta samma goda bär.

Kanske har just din farmor satt en persikokärna, som idag vuxit upp till ett fruktbarande träd? Har du i så fall tänkt på att det kan vara en ny persikosort? Vi nordbor tycker om sydfrukter, men få av dem klarar vårt klimat. Tips om hårdiga persikor, aprikoser, vindruvor, mandlar och kvitten är därför värdefulla.

Äldre äpple-, päron-, plommon- och körsbärsträd finns rikligt i svenska trädgårdar. Trots att flera sorter redan bevaras, så påträffas fortfarande ovanliga och odlingsvärda lokalsorter av bland annat rotskottsbildande plommon och körsbär. Förr var det vanligt att skotten grävdes upp och spreds i bygden. Att bevara ett urval sådana rotäkta och spridda lokalsorter är en viktig kulturhistorisk gärning.

Foto: Inger Hjalmarsson

Mellan hägg och syren

Känner du till historien bakom syrenen i din trädgård, när den planterades och var den kom ifrån? Kanske vet du var det står ett uråldrigt träd, som planterades av din farfars far. Eller kom någon av dina växter till din trädgård från din mormors resa i början av 1900-talet? Då skall du var med i träd- och buskupppet.

Under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal fanns det mängder av olika arter och sorter av träd och buskar i trädgårdarna. Speciellt populärt var växter med avvikande färg och form. Många av dem finns inte längre i handeln, men de kan fortfarande finnas kvar ute i parker eller kanske i din trädgård.

Vi söker äldre och ovanliga sorter av bland annat deutzia, forsythia, blodribs, schersmin, spirea och syren samt träd med speciellt växtsätt eller bladfärg. Även exotiska barrträdsarter, som svarttall eller sumpcypress, är av stort intresse. Om du känner till några ovanliga buskar eller träd, planterade före 1940, så kontakta träd- och buskupppet.

Foto: Katarina Wedelsbäck Bladh

Lök och knöl för slott och torp

Lök- och knöluppet letar över hela landet efter äldre sorter av till exempel krokusar, dahlior, liljor, pärlhyacinter och snödroppar. Vi vill hitta och dokumentera lökar och knölar som har odlats i landet sedan före 1940.

Lök- och knölväxter har odlats i vårt land sedan medeltiden. Några av de tidigaste lökväxterna som introducerades i landet var madonnaliljan, påskliljan och snöklöckan. Det var framförallt slott, större gods och botaniska trädgårdar som började att odla lökar under 1600-talet. Det skulle dröja ända till 1800-talet innan allmogen började att odla dem för prydnad. Det märks av de tips som vi har fått in till uppuppet. Vi hittar dem på större egendomar och deras parker, men även vid övergivna torp. Ofta har de förvildade lökarna fått sköta sig själva och spritt sig med åren.

Förmodligen finns det stora regionala skillnader i landet med avseende på vilka lök- och knölväxter som vi kommer att finna. I de brev som vi har fått in är det många tulpaner från södra delarna av landet medan vi fått många tips om brandliljor från norr.

Foto: Karin Petsson

Svenska perenntraditioner

Pioner, prästkragar, violer och iris – det är exempel på växter som eftersöks av perennuppuppet. Uppet startade våren 2003 och är en landsomfattande inventering av prydnadsperenner odlade i Sverige före 1940. Före andra världskriget fanns mängder av arter och sorter i odling och av till exempel luktpioner, trädgårdsiris och höstflox fanns hundratals sorter att köpa. Perennerna spreds via plantskolor och handelsträdgårdar, men också genom att vänner, släktingar och grannar bytte och delade växter. Bland växterna fanns både sorter som förädlats fram i Sverige och sådana som köpts in från utlandet. Många av de gamla perennerna riskerar att försvinna idag när gamla trädgårdar görs om. Att ersätta dem är svårt eftersom de allra flesta av de gamla sorterna försvunnit ur handeln för länge sedan.

Perennerna är viktiga att bevara. Att de överlevt fram till nu visar att de är väl anpassade till vårt klimat. Dessutom finns det många traditioner, berättelser och lokala namn knutna till växterna. I breven till perennuppuppet berättas bland annat om en daglilja som planterades på 1930-talet vid ett nybyggt hus för att ge tur och lycka, en höstflox som gavs bort i inflyttningspresent på 1920-talet och en bondpion som gått i arv i samma familj sedan 1840-talet.

Foto: Linnea Oskarsson

Rosorna ett eget kapitel

Svenskarna tycks ha ett särskilt förhållande till rosor. Därför arbetar POM sedan 2005 med ett särskilt projekt rörande kulturrosorna. För att bli uppmärksammas ska en ros ha en dokumenterad historia från tiden före 1950. POM inventerar i samarbete med Svenska Rosensällskapet samt en stor mängd lokala och regionala intressenter. Basen i rosinventeringen utgörs av ett 100-tal utbildade inventerare som nu är verksamma över hela landet.

Många rosor har odlats och vårdats ömt under lång tid i äldre trädgårdar. Ibland har de spritts vidare till grannar, vänner och släktingar, vissa av dem till hela byar eller vida omkring i en bygd. I andra fall har de överlevt i gamla förfallna trädgårdar, som förvildade plantor i kulturlandskapet eller på vägkanter. Idag är flera av dem hotade.

Sådana kulturrosor har både en rik kulturhistoria att berätta och en värdefull genetisk mångfald att ta tillvara. De är långlivade och många gånger anspråkslösa och lättodlade.

Flertalet av de hittills funna rosorna utgörs av buskrosor, medan ganska få är klätterrosor och rabattrosor. Fynd av återblommade rosor är ovanliga. De flesta rosor som påträffats under inventeringen är arter och sorter som hör till någon av följande sortgrupper:

- Gallica-Gruppen
- Damascena-Gruppen
- Alba-Gruppen
- Centifolia-Gruppen
- Centifolia Muscosa-Gruppen
- Francofurtana-Gruppen
- Bourbon-Gruppen
- Rubiginosa-Gruppen
- Spinosissima-Gruppen
- Foetida-Gruppen
- Rugosa-Gruppen

Foto: Henrik Morin

Sparrisuppropet – inte bara sparris

Många nyttväxter återkommer troget år efter år. I Sparrisuppropet efterlyser vi grönsaker som är fleråriga, förökas vegetativt och som vi vet odlades före 1950. I trädgårdslitteratur från mitten av 1800-talet har flera av dem sorterats in under ”sparrisväxter”. Anledningen tycks vara att växten genom varierande odlingsteknik blektes, plantorna skulle inte utsättas för solstrålar. Sparris odlades i upphöjda sängar och skotten skördades under jord. Rabarber, humleskott eller ”fattigmannssparris”, och strandkål skulle drivas ganska mörkt för att bli mjälla, spröda och inte beska. Kardonen, som är nära släkt med kronärtskockan, skulle drivas utan för mycket sol på bladen. Denna, liksom fjällkvannen, räknades också in bland sparrisväxterna. Vi är också intresserade om du har någon jordärtskocka, olika lökväxter, pepparrot eller krydd- och medicinalväxter.

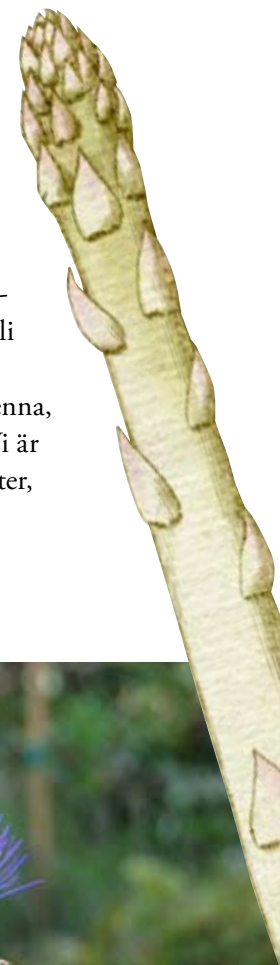

Foto: Eva Jansson

Kom och visa!

Det är säkert många av oss som har en namnlös växt i trädgården. Kanske har den gått "i släkten" i generationer, kanske har den bara hittats vid någon övergiven fastighet. Men något har gjort att den fortfarande är i odling – en rik blomning eller skörd, ett friskt bladverk, bra härdighet, ett ovanligt utseende. Om det dessutom finns en känd historia kring växten är vi i POM mycket intresserade av att bli uppmärksammade på den.

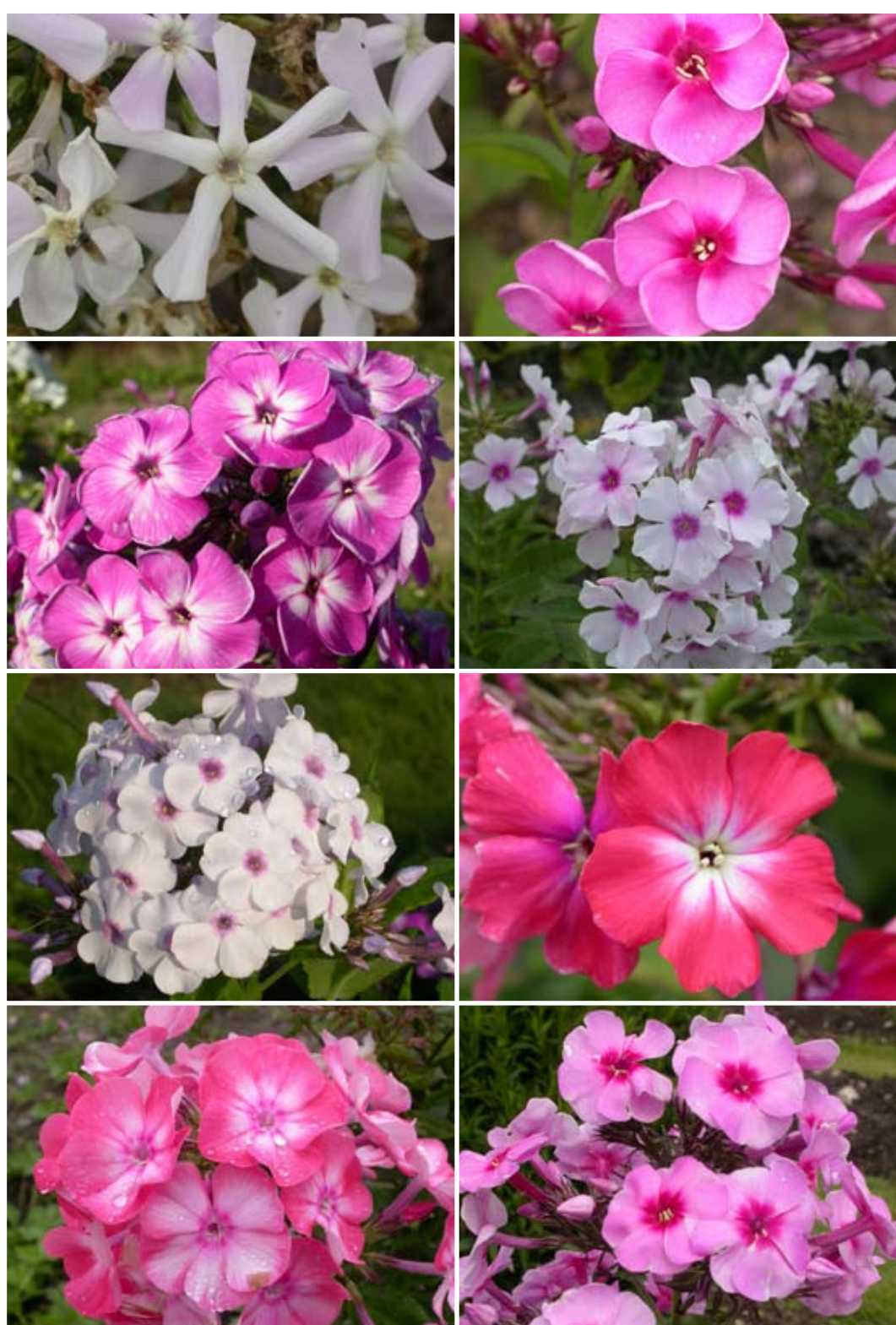
Skriv gärna ett brev eller kort till oss och berätta! Adressen till POM hittar du sist i broschyren. Eller kontakta någon av alla de drygt 500 inventerare som har gått våra kurser och som nu inventerar växter i sina hemtrakter. Deras kontaktuppgifter kan du nå via hemsidan www.pom.info.

Vi anordnar också kom-och-visa-dagar på ett stort antal platser i landet varje år där du kan komma och visa upp dina växter. I bästa fall kan POMs experter också sätta namn på dem, eller i varje fall tala om ifall det är något unikt och spännande. Kanske samlar vi in växten som ett värdefullt tillskott till Sveriges nationella genbank. Besök POMs hemsida för att se när nästa kom-och-visa-dag är nära dig

Några aktörer inom POM

De botaniska trädgårdarna
Centrum för biologisk mångfald (CBM)
Formas
Friluftsmuseerna
Fritidsodlingens Riksorganisation (FOR)
Gröna näringens riksorganisation (GRO)
Ideella odlarorganisationer
Jordbruksverket
NordGen (tidigare Nordiska genbanken)
Riksantikvarieämbetet
Sida
Sveriges lantbruksuniversitet
Växtförädlingsföretagen

Foto: Linnea Oskarsson

Så väljer vi ut

Allt växtmaterial som samlas in genom POMs olika projekt väljs ut på grundval av ett antal kriterier. Det kan handla om yttre egenskaper som gör dem särskilt odlingsvärda eller på annat sätt unika, eller kultur- eller källhistoriska skäl som motiverar att de samlas in för att bedömas. Alla insamlade växter placeras först under några år i ett så kallat mellanlager där de jämförs med kända sorter och bedöms. Här försöker vi att sälla fram det unika och utesluta möjliga dubletter. Som stöd för det arbetet använder vi oss både av utseendemässiga egenskaper och analyser på gen-nivå. De moderna DNA-teknikerna ger oss effektiva redskap att ta reda på om två väldigt lika sorter är desamma eller inte. Den framtida nationella genbanken kommer på så sätt att rymma landets mest värdefulla odlade mångfald.

DNA-studier har hjälpt till att sprida ljus över kulturväxternas genetiska mångfald. En stor del av de lokala ärtsorter som insamlades under Fröuppropet har å andra sidan visat sig vara genetiskt skilda från tidigare kända sorter. Sveriges mångfald av arter har alltså i ett slag flerfaldigats! Analyser har också visat att rosorna 'Wrams Gunnarstorp' och 'Climbing American Beauty' är mycket lika och kanske rentav samma sort, liksom äppelsorterna 'Spässerud' och 'Särsö'.

Hur bevarar vi för framtiden?

Det mest intressanta och värdefulla av vad som växer i landet ska bevaras för framtiden. Syftet är att tillhandahålla ett sortiment som är tillgängligt för alla, både för dem som vill odla, forska eller bara njuta av växternas variation. Vackra och härdiga lökväxter, perenner med kulturhistoria, rikblommande buskrosor och svensk sparris är exempel på växtgrupper som inom några år kommer att bevaras i en samlad nationell genbank. Genbanken kommer att bestå av både en central samling och olika lokala samlingar, eller klonarkiv, utspridda över landet.

Redan idag finns den typen av samlingar av äldre fruktsorter. Till samlingarna räknas bland annat så kallade mandatsorter, vilket är lokala och förädlade sorter av svenskt ursprung, och utländska sorter med lång odlings-tradition i landet. Klonarkiven kommer att erbjudas vidga sina samlingar med olika växtslag, allt efter kompetens och intresse. De som får ansvaret för att hålla samlingarna måste vara kunniga och beredda på ett åtagande under många år.

Foto: Eva Jansson

Hur får jag tag i de gamla sorterna?

POMs första inventeringsprojekt Fröuppropet handlade mest om att samla in och dokumentera gamla köksväxtfröer. Allt levande material är numera överlämnat till de nordiska ländernas gemensamma växtgenbank NordGen i Alnarp. Därifrån kan man få små fröprover att själv odla och föröka vidare. Adressen till NordGen återfinns i slutet av denna broschyr.

Förökningsmaterial av vegetativa växtslag kommer också att finnas tillgängligt från den nationella genbanken. Kanske inte gratis, men till en låg kostnad. Planen är att genbanken ska kunna börja att distribuera visst material från 2011. Om någon plantskola vill ta på sig att föröka och sälja växter ur den nationella genbanken så kommer det att vara möjligt. På så vis kommer de unika svenska växterna att odlas på många platser i landet och vi kan bevara dem ännu bättre.

Foto: Eva Jansson

Signes goda böna

En hel del av de sorter som kom in till Fröuppropet har visat sig vara mycket odlingsvärda och är värda att spridas till en större allmänhet. I väntan på att själv kunna odla dessa äldre sorter kan man få smaka på härligheterna. Restaurang Frantzén-Lindeberg i Gamla Stan i Stockholm har ibland haft bönan 'Signe' och potatislöken 'Åby' på menyn.

Signe Andersson bodde i början på 1900-talet på ett torp i Åby i Ramdala socken i Blekinge. I köksträdgården växte bönor och potatislök bland många andra grönsaker. När Signes dotter Johanna gifte sig på 30-talet följde sättbönor och sättlök med i packningen och sattes i den nya jorden i Mommelycke. I föräldragårdens jord har bönan och löken fortsatt att växa, och nu är det Signes barnbarn som odlar och vårdar arvegrödorna. Efter sommaren 2009 kommer 'Signe' att ha uppförökats i en omfattning som gör det möjligt för lokala restauranger att bjuda på den lilla gula välsmakande bönan.

Foto: Lena Nygård och privat

Lite bakgrundshistoria

År 1992 höll FN ett stort miljömöte i Rio de Janeiro. Det handlade inte bara om regnskogar, hotade djur och utfiskning. Världens långsiktiga matförsörjning ifrågasattes på allvar. Hur skall vi kunna ha handlingsfrihet om 100 år utan att innan dess ha gjort slut på jordens biologiska resurser? De flesta av världens länder enades då om ett bindande avtal för att försöka komma tillrätta med problemen.

Konventionen om biologisk mångfald säger att alla växter och djur, deras gener, och ekosystemen där de lever, ska bevaras. Eftersom vi inte vet våra framtida behov innebär det att allt liv måste bevaras. Man slog också fast att utvecklingsländerna måste få del i vinster som uppstår när deras biologiska mångfald nyttjas av den övriga världen. Sverige undertecknade konventionen 1993 och hittills har 191 länder skrivit under.

Med konventionen som stöd undersökte FNs livsmedelsorgan FAO hur det var ställt med världens kulturväxter. Bland annat fann man

- att skyddet av kulturväxterna var dåligt i många länder,
- att det fanns alldeles för få väl fungerande genbanker i världen, och
- att ännu mer borde göras inom undervisning, forskning och växtförädling.

Då enades man om en ambitiös plan för att komma till rätta med problemen. En av grundpelarna i aktionsplanen är de nationella programmen, som slår fast det enskilda landets mål och strategi för att bevara och nyttja den odlade mångfalden.

Med jämna mellanrum följer nu FAO upp hur länderna sköter sig. Rika länder har haft lättare än fattiga att genomföra nationella program. Under våren 2003 anordnade POM en konferens i Alnarp för europeiska program. Den visade att vi har mycket att lära av varandra, även om vi har haft olika ekonomiska förutsättningar.

Vad kan POM bidra med?

Bevarad biologisk mångfald
Levande kulturmiljöer
Säkrare livsmedelsförsörjning

Möjligheter till nischproduktion
Ökat trädgårdsintresse
Ökad kultur- och trädgårdsturism

Läs mer

Andréasson, A., 2007. Trädgårdshistoria för inventerare. CBM:s skriftserie 19.

Bengtsson, R., 2005. På jakt efter pimpermöt och ornäsbjörk. Fakta Trädgård-Fritid Nr 113. SLU, Uppsala.

Engström, R., 2007. Att inventera rosor – en handledning. CBM:s skriftserie 15.

Gustavsson, L-Å., 2004. "Kan den gamle rosen va nåt å ha?" POMs pilotinventering av gamla kulturrosor. Svensk Botanisk Tidskrift 98, 31-45.

Hjalmarsson, I., 2006. Bärsorter från svunna tider – om frukt- och bäruppropet. Fakta Trädgård-Fritid Nr 117. SLU, Uppsala.

Hjalmarsson, I., 2007. Här bevaras våra svenska fruktsorter (Hjalmarsson red.). CBMs skriftserie 16.

Jansson, E. & Weibull, J., 2004. Om POM – Programmet för odlad mångfald. Svensk Botanisk Tidskrift 98, 3-9.

Jansson, E. & Weibull, J., 2007. Programmet för odlad mångfald inventerar och bevarar Sveriges gröna kulturarv. Bulletin för trädgårdshistorisk forskning nr 19-20, 2006-2007.

Jansson, E. & Weibull, J., 2008. Odlad kulturarv vårdas av POM. Byggnadskultur 2, 33-35.

Nygårds, L., 2005. Vi odlade till husbehov. POM/CBM, ISBN 91-576-6856-6.

Nygårds, L., 2007. Om ärter. En etnobotanisk skrift. CBM:s skriftserie 17.

Nygårds, L., 2008. Marthas lilla gröna – inspiration till eget grävande i nyttoträdgårdens historia. Riksantikvarieämbetet, ISBN 978-91-7209-513-7.

Oskarsson, L., 2008. Att inventera perenner – en handledning. CBM:s skriftserie 21, ISBN 91-89232-30-3.

Persson, K., 2007. Lök- och knöluuppropet – Annis dahlia tas till vara. Fakta Trädgård-Fritid Nr 131. SLU, Uppsala.

Persson, K. och Jansson, E. 2008. Narcisser – folkära lökar. CBM:s skriftserie 20.

Kontaktuppgifter POM

CBM, Box 57, 230 53 Alnarp

Eva Jansson, e-post:
eva.jansson@cbm.slu.se

Jens Weibull, e-post:
jens.weibull@cbm.slu.se

Jordbruksverket

Agneta Börjesson, e-post:
agneta.borjesson@sjv.se

**Mer information om POM
finns på Internet:**

www.pom.info

Växtgrupper

Perenner:

perennuppropet@pom.info

Rosor:

rosuppropet@pom.info

Lök- och knölväxter:

lokochnoluppropet@pom.info

Frukter och bär:

fruktochbaruppropet@pom.info

Träd och buskar:

tradochbuskuppropet@pom.info

Sparrisväxter:

sparrisuppropet@pom.info

NordGen bevarar nordiskt frö av
jordbruks- och trädgårdsväxter.
www.nordgen.org/ngb